

KS. RYSZARD SAWICKI*

KONWENT KAMEDUŁÓW WIGIERSKICH I JEGO ODDZIAŁYWANIE RELIGIJNE, KULTUROWE I GOSPODARCZE NA OBSZARZE DZISIEJSZEJ SUWALSZCZYZNY

Kameduli przybyli nad jez. Wigry i osiedlili się na jego wyspie o tej samej nazwie w 1668 r. na prośbę króla Jana Kazimierza. Fundacja klasztoru, będąca dopełnieniem królewskich ślubów złożonych 1 kwietnia 1656 r. w katedrze we Lwowie i obrania Maryi na Królową Korony Polskiej, trwale zmieniła oblicze ziemi, którą określamy dzisiaj jako Suwalszczyznę¹.

Mimo głęboko kontemplatywnego życia wigierscy eremici byli otwarci na świat. Wyrażało się to przede wszystkim w modlitwie podejmowanej w intencji swojego fundatora, dobrodziei i przyjaciół oraz spraw ważnych dla wspólnoty, całego Kościoła i państwa, w którym żyli. Troszcząc się o własny rozwój duchowy i wiernych zamieszkałych w ich rozległych dobrach, wskazywali na integralność każdego postępu oraz spójność pomnażania talentów związanych z duchem, intelektem i ciałem. Nie może więc dziwić ich dyskretna, aczkolwiek widoczna działalność na rzecz kultury, narodu i patriotyzmu, zapewnienia wiernym właściwej opieki duszpasterskiej oraz związana z nią troska o rozwój sieci parafialnej, szkolnictwo i przytułki. By zapewnić klasztorowi podstawy egzystencji, wigierscy kameduli zakładali liczne folwarki i wsie. Ich 132-letnia obecność wywarła ogromny wpływ na obszarze dzisiejszej Suwalszczyzny nie tylko w wymiarze religijnym, ale także kulturowym i gospodarczym.

Obszar dzisiejszej Suwalszczyzny i Wigry przed przybyciem kamedułów

Tereny dzisiejszej Suwalszczyzny do końca XIII w. zamieszkiwali Jaćwingowie, nie tworząc żadnego organizmu państwowego, co w dużej mierze

* ks. dr Ryszard Sawicki – Wicedyrektor Caritas Diecezji Elckiej, wykładowca Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Elckiej; e-mail: rsawicki@caritas.pl

¹ Suwalszczyzna to kraina historyczna powstała w XV w. w wyniku najazdów zakonu krzyżackiego i Polski przeciwko Jaćwieży. Jej granice odpowiadają granicom guberni suwalskiej powstałej w 1867 r., bowiem wtedy zaczęto tę współczesną nazwę powszechnie stosować.

przyczyniło się do ich upadku wskutek najazdu Krzyżaków, Mazowszan i Rusinów. Po 1283 r. dawna Jaćwież pozostała prawie cała bezludna². Tutejsze puszcze stanowiły naturalną barierę pomiędzy walczącymi ze sobą: państwem Krzyżaków i Litwą. Wskutek zwycięskiej bitwy Polaków i Litwinów z Krzyżakami pod Grunwaldem, zgodnie z umową pokojową zawartą nad jeziorem Melno w 1422 r., prawie cała dawna Jaćwież znalazła się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego pozostającego w związku z Koroną Polską³.

Późniejszy półwysp klasztorny już wówczas znany był ze swej urokliwości i wspaniałej przyrody. W XV w. na polowania przybywali tu książęta litewscy i królowie polscy. Tropiono m.in. tury, niedźwiedzie, łosie, jelenie i sarny. Główną zwierzynę łowną stanowił jednak najwyżej ceniony żubr⁴. Wielki Książę Litewski Witold zbudował tu dwór myśliwski. Według Jana Długosza, król Korony Polskiej Władysław Jagiełło w 1418 r. – po spędzeniu Bożego Narodzenia w Trokach – wybrał się na łowy „in Venationum loca Vingri appellata et ultra Nyemen sita” i niemal nie wpadł w ręce komtura krzyżackiego z Rastenburga (Kętrzyna)⁵. Profesor Knut Olof Falk⁶ przypuszcza, że wśród dworskich zabudowań w Wigrach znajdowały się budynki mieszkalne dla wielkiego księcia i jego dworzan, budynek dla służby, stajnie dla koni i brogi na siano. Być może były tu także jakieś poletka, aby mieć trochę zboża na miejscu⁷. Na tutejszym dworze bywało wielu monarchów, m.in. Zygmunt August, który koił tu swój smutek po śmierci drugiej żony Barbary Radziwiłłówny (1546). Dwór królewski, znajdujący się w głębi puszczy, za czasów Zygmunta III Wazy był już mocno zaniedbany. Za sprawą jego syna – Władysława IV Wazy – dwór przybrał bardziej okazały wygląd⁸.

² Zob. T. Krzywicki, *Jaćwież – zaginione ogniwo Bałtów*, „Lithuania. Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej” (1995), nr 2, s. 43-56.

³ Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1963, s. 29, 33-34; tenże, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1965, s. 55-61; R. Sawicki, *Uwarunkowania duszpasterstwa litewskiej mniejszości narodowej w Polsce*, „Teologia Praktyczna” (2017), nr 18, s. 123.

⁴ Por. F. Ossendowski, *Puszcze polskie*, Poznań 1936, s. 79-81.

⁵ Niewątpliwie mowa jest o Wigrach, ponieważ w dalszym tekście wspomniana jest Hańcza („Jancza”) i jezioro Necko („Methis”). Por. *Wigry*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s. 442; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 36; tenże, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, dz. cyt., s. 62; M. Ambrosiewicz, *Dobra wigierskie*, Suwałki 1999, s. 16, 18.

⁶ Knut Olof Falk (1906-1990) – wybitny szwedzki sławista i bałtysta, profesor Uniwersytetu w Lund. W latach 30. XX w. prowadził badania terenowe nad nazwami miejscowymi Suwalszczyzny, wywodzącymi się z języka Jaćwingów. Opublikowane przez niego analizy z zakresu toponomastyki (nazewnictwa geograficznego) zawierają fotokopie kilku ważnych źródeł historycznych zniszczonych podczas II wojny światowej.

⁷ K.O. Falk, *Wody wigierskie i huciańskie. Studium toponomastyczne*, t. I, Uppsala 1941, s. 61.

⁸ Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 36-37; tenże, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, dz. cyt., s. 62, 121.

Aleksander Połujański⁹ w swojej książce *Wędrówki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte* przywołuje łowy Władysława Jagiełły na wyspie wigierskiej i jednocześnie podejmuje próbę wyjaśnienia nazwy miejscowości: „Z jednej strony przesyku na łądzie wystawiono namiot dla króla, z drugiej dla dworzan; osoczniczy zaś otoczyli wyspę. Obława przy głośnych okrzykach, biciu w kotły i dźwięku innych instrumentów, przez bakalarza (nauczyciel łowów, stary myśliwy takie miał miano) rychło i doskonale prowadzona, skierowała bieg zwierząt na wspomniany przesyk, z czego Jagiełło był wielce zadowolony, gdyż chociaż niejednokrotnie widywał żubry, łosie, jelenie, dziki pojedynczo, nigdy jednak tak wielkiej liczby rozmaitego zwierza, razem nie widział”¹⁰. Król zwiedził wyspę i znalazł tam dwóch pustelników żyjących w małej chatce, uprawiających ogród warzywny i nieobawiających się dzikich zwierząt. Król nazwał starców „wiraj”, co w języku litewskim oznacza mężowie. Od tego słowa powstała nazwa „Wiry”, a potem „Wigry”, której używano w odniesieniu do wyspy i okalającego ją jeziora. Mężów rzekomo spotkanych tu przez Jagiełłę A. Połujański utożsamiał błędnie z pustelnikami św. Pawła Pustelnika¹¹, powołując się na rękopisy ks. Feliksa Naruszewicza¹².

Stan badań nad dziejami Eremu Wyspy Wigierskiej

Polska literatura na temat duchowości, życia i działalności kamedułów jest nader skromna, a ich klasztor w Wigrach nie cieszył się dotychczas większym zainteresowaniem historyków. Biorąc pod uwagę jego znaczenie jako najbogatszej placówki zakonu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz organizatora kolonizacji dzisiejszej Suwalszczyzny, poświęcona mu literatura naukowa jest zadziwiająco skromna, a dzieje wigierskiego konwentu kamedułów wciąż czekają na wyczerpujące ujęcie monograficzne.

⁹ Aleksander Połujański (1814-1866) – absolwent Instytutu Leśnego w Petersburgu, wyższy urzędnik służby leśnej w wydziale dóbr i lasów rządowych w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego w Warszawie. Jako pierwszy opisał ziemię augustowską, sejneńską i suwalską. Jego prace, mimo licznych błędnych przypuszczeń i interpretacji oraz braku krytycyzmu wobec przekazów ludowych, wywarły ogromny wpływ na późniejsze przewodniki turystyczne i opracowania popularnonaukowe.

¹⁰ A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa 1859, s. 153.

¹¹ Por. tamże, s. 154-155.

¹² Ks. Feliks Naruszewicz (1770-1850) – studiował na Akademii Wileńskiej, święcenia kapłańskie otrzymał w 1801 r. Od 1808 r. prokurator, od 1818 r. administrator, a od 1835 r. proboszcz wigierskiej parafii. Dbał o życie religijne swoich wiernych i gorliwie troszczył się o pokamedulski klasztor w Wigrach. Prawdopodobnie spisał dzieje konwentu kamedułów wigierskich. Niestety, rękopis jego pracy zaginął. Korzystał z niego A. Połujański. Pochowany został na cmentarzu w Magdalenowie. Por. Z. Fałtynowicz, S. Maciejewski, A. Matusiewicz, *Wpisani w dzieje Wigier*, „Jaćwierz” (1999), nr 5, s. 31.

W pokamedulskim zespole w Wigrach nie ma śladu po bibliotece klasztornej¹³. Badania naukowe dotyczące wigierskich eremitów utrudnia rozproszenie archiwum klasztornego po kasacie tutejszego konwentu. Dotychczasowa kwerenda wykazała, że źródła pisane związane z klasztorem znajdują się obecnie w zbiorach: Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Eremitów Srebrnej Góry w Krakowie, Muzeum Okręgowego i Archiwum Państwowego w Suwałkach, Archiwum Diecezjalnego w Łomży oraz Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego (Lietuvos valstybės istorijos archyvas) i Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) w Wilnie. Cennym zbiorem archiwaliów poświęconych dziejom Eremitów Wyspy Wigierskiej jest płyta CD zatytułowana *Archiwum Kamedułów Wigierskich* opracowana przez Grzegorza Kubaszewskiego, zawierająca fotokopie obszernej ilości dokumentów historycznych.

Należy nadmienić, że próbę spisania dziejów konwentu kamedułów w Wigrach podjęło kilka osób. Należał do nich wspomniany wcześniej ks. F. Naruszewicz (1770-1850), długoletni wigierski duszpasterz. Niestety rękopis jego autorstwa, na który powoływał się później A. Połujański, zaginął.

Kolejna próba opracowania monografii wigierskiego klasztoru została podjęta przez o. Stanisława Nowalskiego, urodzonego w 1836 r. we wsi Krasne pod Krasnopolem. W 1861 r. wstąpił on do zakonu kamedułów na Bielanych w Warszawie, gdzie w latach 1867-1871 pełnił funkcję bibliotekarza, a w latach 1871-1876 przeora¹⁴. Oprócz pełnienia posługi zakonnej zajmował się także zbieraniem materiałów dotyczących historii Wigier i Suwałk. W efekcie prowadzonych przez niego badań powstała pierwsza w historii monografia Suwałk, która zawierała przede wszystkim tekst przywileju lokacyjnego nadanego mieszkańcom tego miasta¹⁵. Monografia dedykowana była ks. bp. Piotrowi Pawłowi Wierzbowskiemu, ówczesnemu biskupowi diecezji augustowskiej, czyli sejneńskiej. W publikacji odnotowano wykaz prac o. S. Nowalskiego, zarówno tych opublikowanych, jak i przewidzianych do druku w przyszłości. Stąd też wiemy, że kameduła pracował nad historią wigierskiego klasztoru¹⁶. Niestety, praca ta nigdy nie doczekała się wydania. W latach 1886-1888

¹³ Zob. R. Witkowski, *Rekonstrukcje księgozbiorów trzech klasztornych bibliotek – benedyktynów w Lubiniu, jezuitów w Poznaniu i kamedułów w Bieniszewie (Rekonstrukce tří Řádových knižních fondů – Benediktského v Lubini, Jezuitského v Poznani a Kamaldulského v Bieniszewu)*, w: *Bibliotheca Antiqua 2012. Sborník z 21. konference 7.-8. listopadu 2012 Olomouc*, red. R. Krušínský, T. Vintrová, Ostrava 2012, s. 161-168; J. Partyka, „*Disiectarum bibliothecarum membra*”. *Pozostałości polskich księgozbiorów kamedulskich z klasztoru w Bieniszewie: droga do Biblioteki Jagiellońskiej*, „*Heroditas Monasteriorum*” (2014), vol. 4, s. 197-204.

¹⁴ Por. A. Wędzki, *Kultura i nauka na Suwalszczyźnie w XIX stuleciu*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, dz. cyt., s. 274-275.

¹⁵ Zob. S. A. Nowalski, *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880.

¹⁶ „Wyjść w druk: *Monografia klasztoru Eremitów Wigierskiego, Encyklopedia literatów słowiańskich (...)*”. Tamże, s. 23.

zakonnik był więziony przez władze carskie, a następnie został skazany na zesłanie w głąb Rosji, gdzie przebywał do 1905 r. Zmarł w Warszawie w roku 1909¹⁷.

W późniejszym okresie z historią konwentu kamedułów w Wigrach próbował zmierzyć ks. dr Władysław Kłapkowski. Prace tego historyka kościelnego – profesora historii w Seminarium Mniejszym i Gimnazjum Męskim im. św. Kazimierza w Sejnach (1932-1938), wykładowcy Seminarium Duchownego i kierownika Archiwum Diecezjalnego w Łomży (1938-1939) – oparte na gruntownych studiach archiwalnych, przepadły po jego śmierci. Niemcy aresztowali go we wrześniu 1939 r., kilka dni po upadku Łomży. Przetrzymany był w obozie koncentracyjnym Hohenbruck, skąd w styczniu 1940 r. przewieziony został do obozu koncentracyjnego KL Soldau (Działdowo), gdzie zginął w wieku 41 lat¹⁸. Autor ten zdołał opublikować cenną pracę nt. duszpasterstwa i oświaty w dobrach wigierskich¹⁹. Jego tragiczny los przerwał dalsze badania naukowe, które najprawdopodobniej zaowocowałyby pełną monografią konwentu kamedułów w Wigrach.

Warto pamiętać, że zarówno o. Stanisław Nowalski, jak i ks. Władysław Kłapkowski, mieli dostęp do niezachowanych do dzisiaj „obfitych materiałów archiwum kamedułów wigierskich”²⁰ przechowywanych wówczas w Warszawie – w bibliotece Ordynacji Krasieńskich²¹.

O Wigrach pisano głównie w publikacjach krajoznawczych, opierających się przede wszystkim na relacji wspomnianego wcześniej A. Połujańskiego. Najpełniejszy jak dotąd i dlatego niezwykle cenny zarys dziejów wigierskiego klasztoru zawarł Jerzy Wiśniewski w wyczerpujących artykułach naukowych o osadnictwie Sejneńszczyzny i Suwalszczyzny²². Krótko o historii konwentu kamedułów w Wigrach pisał w drugiej połowie XIX w. Ludwik Zarewicz w jedynej do dziś, syntetyzującej pracy poświęconej kamedułom w Polsce i na Litwie²³. Architekturę wigierskiego zespołu analizowali: Wacław Kochanowski²⁴, Mirosław Statkiewicz²⁵, Melchior Jakubowski²⁶, Piotr Jamski²⁷. Na temat

¹⁷ Por. A. Wędzki, *Kultura i nauka na Suwalszczyźnie...*, dz. cyt., s. 274.

¹⁸ Por. M. M. Grzybowski, *Obóz hitlerowski w Działdowie w latach 1939-1945*, „Studia Płockie” (2004), nr 32, s. 200.

¹⁹ Zob. W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata w dobrach klasztoru kamedułów wigierskich. Karta z historii Kościoła ziemi suwalskiej*, Sejny 1933.

²⁰ Por. tamże, s. 3.

²¹ Biblioteka, której twórcą był hrabia Wincenty Krasieński, istniała w latach 1844-1944. Została ona celowo spalona przez Niemców 25 października 1944 r., po kapitulacji Powstania Warszawskiego.

²² Zob. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 9-222; tenże, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, dz. cyt., s. 51-138.

²³ Zob. L. Zarewicz, *Zakon Kamedułów. Jego fundacje i dziejowe wspomnienia w Polsce i Litwie*, Kraków 1871.

²⁴ Zob. W. Kochanowski, *Architektura zespołu pokameduńskiego w Wigrach*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, dz. cyt., s. 139-174.

pokamedulskiego klasztoru w Wigrach pisał Maciej Ambrosiewicz (większość jego prac ma charakter popularno-naukowy)²⁸, ks. Józef Majewski²⁹ i ks. Ryszard Sawicki³⁰. Wartościowymi pozycjami o charakterze popularyzatorskim jest książka Marzeny i Marka Florkowskich pt. *Kameduli*³¹, a także publikacje Stefana Maciejewskiego³².

Należy w tym miejscu wspomnieć również postać Wiktora Winikajtisa (1927-1994). Nie był on badaczem naukowym, ale jako charyzmatyczny przewodnik po pokamedulskim klasztorze w Wigrach przyczynił się do popularyzacji tego miejsca. Jest on także twórcą plastycznego wyposażenia kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Wigrach – stanowiącego integralną część XVIII-wiecznego Eremita Wypływu Wigierskiej podnoszonego z powojennych ruin w drugiej połowie XX w. Nietuzinkowa osobowość „ostatniego wigier-

²⁵ Zob. M. Statkiewicz, *Freski w kościele pokamedulskim w Wigrach*, Lublin 1984 (maszynopis nieopublikowanej dotąd pracy magisterskiej znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II).

²⁶ Zob. M. Jakubowski, *Rokokowe wyposażenie kościołów w dobrach kamedulów wigierskich*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, red. K. Guttmejer, A. S. Czyż, Warszawa 2016, s. 337-359.

²⁷ Zob. P. Jamski, *Rysunki dokumentacyjne małej architektury i detalu rzeźbiarskiego w kościele w Wigrach w 1921 r.*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016...*, dz. cyt., s. 361-376.

²⁸ Zob. M. Ambrosiewicz, *Zespół pokamedulski w Wigrach*, Suwałki 1997; *Uwagi o rekonstrukcji zespołu pokamedulskiego w Wigrach*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” (1999), nr 5, s. 182-194; *Zabytki architektury i budownictwa (cz. I)*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2001), nr 1, s. 6-7, 10; *Dzieje wigierskiego klasztoru*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2003), nr 1, s. 15-17; [z A. Ambrosiewicz], *Wigry i Magdalenowo*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2006), nr 4, s. 8-11; *Dobra wigierskie*, dz. cyt.; *Kameduli*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2010), nr 1, s. 14-17; *Działalność ekonomiczna kamedulów wigierskich*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2011), nr 1, s. 16-19, [z J. Borejszo], *Miejsca pamięci (cz. II)*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2011), nr 4, s. 17-20.

²⁹ J. Majewski, *Dzieje parafii Wigry w latach 1800-1946*, „Lux veritatis” (1999), nr 1, s. 239-252.

³⁰ Zob. R. Sawicki [z M. M. Huszcza], *Ostatni wigierski kamedula*, „Martyria” (2014), nr 12, s. 16; *Wigry stolicą tytularną*, „Martyria” (2015), nr 1, s. 14; *Wiktor Winikajtis i pokamedulski klasztor w Wigrach*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2015), nr 1-2, s. 24-28; *Ostatni wigierski kamedula. Wokół osoby i twórczości Wiktora Winikajtisa. Szkic historyczno-etnograficzno-pastoralny*, Elk-Wigry 2015; *Biskup Michał Franciszek Karpowicz – patriota Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czy sługa pruskiego zaborcy?*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” (2016), nr 16, s. 167-181; *Działalność pastoralna i polityczna biskupa Jana Klementa Gołaszewskiego (1748-1820)*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 12(2017), nr 1, s. 89-115; *Diecezja wigierska i jej dziedzictwo historyczno-pastoralne*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 3, s. 363-379; *Erem Wyspy Wigierskiej. 350-lecie fundacji króla Jana Kazimierza*, „Martyria” (2017), nr 3, s. 28; *Wigierscy kameduli i ich „memento mori”*, „Martyria” (2017), nr 11, s. 15; *350-lecie przybycia kamedulów nad Wigry*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2018), nr 1, s. 12-15; *Konwent kamedulów wigierskich – działalność ekonomiczna*, „Martyria” (2018), nr 5, s. 13.

³¹ Zob. M. i M. Florkowscy, *Kameduli*, Kraków 2005.

³² Zob. S. Maciejewski, *Opowieść o kamedulach wigierskich*, Suwałki 1999; *Legends and Legends of Wigiers*, Suwałki 2002, *Romans z Suwalszczyzną*, Suwałki 2008.

skiego kameduły” – jak go określano – doczekała się dwóch monografii, których autorami są: Elė Staškevičienė³³ i ks. Ryszard Sawicki³⁴.

Eremus Insulae Vigrensis – fundacja króla Jana Kazimierza

W XVI w. Polska weszła w okres swojego największego rozkwitu i razem z Litwą – jako Rzeczypospolita Obojga Narodów – stała się silnym mocarstwem Europy. Potencjał militarny i inicjatywy gospodarcze stanowiły o potęgę państwa. Kraj tętnił życiem, powstawały nowe miasta, wielu cudzoziemców osiedlało się w Polsce, kwitła kultura artystyczna. Niestety, po długoletnich wojnach w drugiej połowie XVII w. doszło do rujnującego państwo kryzysu. Ogromne zniszczenia, brak zmian ustrojowych i coraz większa samowola magnaterii doprowadziły do upadku prestiżu kraju na arenie międzynarodowej.

Z wymienionymi wyżej problemami borykał się Jan Kazimierz (1648-1668). W czasie „potopu szwedzkiego” król 1 kwietnia 1656 r. we Lwowie oddał naszą Ojczyznę pod opiekę Matki Bożej, nazywając ją Królową Korony Polskiej. Uczynił to w obecności ludu i nuncjusza papieskiego, obiecując dokonanie koniecznych reform. Dzięki zabiegom kanclerza litewskiego Krzysztofa Zygmunta Paca (1621-1684)³⁵ – wielkiego protektora kamedulów i fundatora ich klasztoru w Pożajściu k. Kowna – dnia 6 stycznia 1667 r. Jan Kazimierz³⁶ ufundował Eremus Insulae Vigrensis (Erem Wyspy Wigierskiej). Fundacja klasztoru stanowiła jakby dopełnienie wspomnianych ślubów lwowskich³⁷, a jej celem było „uproszenie Boga przez modły pobożnych mężów, ażeby raczył odwrócić ciągle klęski, jakimi Polska za panowania króla tego

³³ Zob. E. Staškevičienė, *Viktoras Vinikajtis (1927-1994)*, Puńsk 2014.

³⁴ Monografia ta zawiera dość obszerny rys historyczny pokamedulskiego klasztoru w Wigrach będący wstępem do biografii tytułowego bohatera, uwzględniającej tzw. okres sejneński i wigierski. Publikacja przedstawia opis warsztatu artysty o polsko-litewskim pochodzeniu i katalog jego dzieł. Władze kościelne powierzyły mu wykonanie we wnętrzu wigierskiej perły baroku większości olejnych oltarzowych kompozycji malarskich – zaginionych lub całkowicie zniszczonych podczas pierwszej i drugiej wojny światowej. Zob. R. Sawicki, *Ostatni wigierski kamedula...*, dz. cyt.

³⁵ Por. A. Dobroński, *Sławetny Ludwik Michał Pac*, Suwałki 1986, s. 5.

³⁶ Jako młodzieńcowi, lekcji udzielali mu jezuiti. Jego nauczyciele nie rozbudzili u niego szerszych zainteresowań intelektualnych, ale za to wychowali go na skrupulatnego katolika. Mało znanym wątkiem jego biografii jest fakt, że przez dwa lata przebywał w nowicjacie u włoskich jezuitów w Loreto, a mimo braku święceń kapłańskich w 1646 r. otrzymał godność kardynalską od papieża Innocentego X. Jako władca w ocenie historyków nie był jednostką wybitną. Wielkich trudności doświadczył zwłaszcza w czasie „potopu szwedzkiego”. Miał szczególnie sentyment do kamedulów i był ich częstym gościem na warszawskich Białanach, gdzie odbywał kilkudniowe rekolekcje przynajmniej raz w roku. Zamykał się u nich także po śmierci żony Marii Ludwiki Gonzagi. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie objął opactwo Saint-Germain-des-Prés.

³⁷ Jan Kazimierz zdołał zrealizować tylko część złożonych ślubów. Do tych, które nie zostały zrealizowane, będzie odwoływał się później Prymas Tysiąclecia i Jan Paweł II w Jasnogórskich Ślubach Narodu Polskiego z 26 sierpnia 1956 r.

była nawiedzana”³⁸. Ofiarowanie Insulae Regalis (Wyspy Królewskiej) i znacznej części puszc: Perstuńskiej i Przelomskiej wraz z osadami i wsiami – należących do dóbr królewskich, jeszcze w 1667 r. zaaprobowwała sejmowa konstytucja Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przywilej ten potwierdzili także kolejni władcy: Jan III Sobieski, August II, August III i Stanisław August Poniatowski. Królewska fundacja obligowała „Białych braci” z wigierskiego wzgórz do modlitwy i postów w intencji króla i Ojczyzny. Zgody na fundację klasztoru udzielili papież Klemens IX i biskup wileński Aleksander Sapieha³⁹. Pierwszym przełożonym został o. Franciszek Wilga z Godzimirza, były przeor Bielan krakowskich i warszawskich⁴⁰.

Uroczysty moment nadania wyspy wraz z zabudowaniami, okolicznymi jeziorami oraz częścią Puszczy Perstuńskiej i Przelomskiej przedstawia kompozycja usytuowana na zachodniej ścianie kaplicy św. Romualda w pokamedulskim kościele w Wigrach. Fresk ukazuje dwie strony zainteresowane fundacją. Po prawej stronie występuje król Jan Kazimierz ze swoim dworem reprezentowanym przez dwie postacie. Pełnią oni rolę świadków, uosabiając królewską praworządność i sprawiedliwość, a jednocześnie wraz z królem tworzą „świecką enklawę”. Główną postacią jest schodząca po tronowych stopniach sylwetka monarchy w pozie „en trois quarts”. Król Polski kieruje swoje kroki ku dwóm kamedułow. Pierwszy z laską (lub pastorałem) w ręce to prawdopodobnie o. Franciszek Wilga – pierwszy przełożony wigierskiej kamaldoli. Identyfikacja drugiego mnicha, z pewnością jego współtowarzysza, jest trudna do ustalenia, podobnie jak wspomnianych dworzan. Na drugim planie wyraźnie widoczna jest sylwetka wigierskiego klasztoru na wyspie otoczonej wodami jeziora z zarysowanym na horyzoncie pasem szarzielonej puszczy – symboliczne wyobrażenie przyszłej lokalizacji kamedułów⁴¹. Mieczysław Statkiewicz autorstwo fresku przypisuje Franciszkowi Smuglewiczowi (1745-1807) i zakłada, że powstał on w 1786 r.⁴².

Akt nadania dóbr kamedułow w Wigrach i postać fundatora upamiętniają także rzeźba Jana Kazimierza (w kaplicy królewskiej), a także konterfekt znajdujący się w zakrystii, autorstwa Wiktora Winikajtisa, zwanego „ostatnim wi-

³⁸ L. Zarewicz, *Zakon Kamedułów...*, dz. cyt., s. 47.

³⁹ Zastanawiającym jest fakt przywołania ich nazwisk, skoro w dniu fundacji klasztoru, a więc 6 stycznia 1667 r. nie piastowali jeszcze wspomnianych godności kościelnych. Kard. Giulio Rospigliosi (1600-1669) został wybrany papieżem na konklawe 20 czerwca 1667 r. i przyjął imię Klemens IX. Bp Aleksander Kazimierz Sapieha (1624-1671) był zaś w tym czasie biskupem żmudzkiem, a biskupstwo wileńskie objął dopiero w sierpniu 1668 r. Dokument był najprawdopodobniej predatowany. Jego oryginał zaginął, a w XVIII w. urzędnicy królewscy wystąpili z zarzutem sfabrykowania falsyfikatu. Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 112-113.

⁴⁰ Por. L. Zarewicz, *Zakon Kamedułów...*, dz. cyt., s. 47-48; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 112-113.

⁴¹ Por. M. Statkiewicz, *Freski w kościele pokamedulskim w Wigrach*, dz. cyt., s. 15-16, 21-22, 29-32.

⁴² Por. tamże, s. 44-52.

gierskim kamedułą⁴³. Obraz ten wzorowany jest na królewskim portrecie pędzla Daniela Schulza albo – co bardziej prawdopodobne – na jego zredukowanej kopii⁴⁴.

Teren usytuowany na wyspie w głębi puszczy wydawał się kamedułom bardzo atrakcyjny ze względu na ich pustelniczy tryb życia. Tradycja lokowania kamedulskich klasztorów w trudno dostępnych miejscach znajduje swoje potwierdzenie w herbie Zgromadzenia Pustelników Kamedułów Góry Koronnej. Przedstawia on górę koronną (Monte Corona) w Camaldoli⁴⁵. W herbie Suwałk, miasta założonego staraniem wigierskich przeorów o. Emiliana Wośńskiego i o. Ildefonsa Żmudzina, widnieją również trzy zielone wzgórza z krzyżem, umieszczone pomiędzy dwoma zakonnikami⁴⁶.

O przyjeździe „Białych braci” nad jez. Wigry w 1668 r. pisał król Jan Kazimierz: „Doniósł Nam Wielebny Oyciec Wilga przełożony Oycow Kamedułów Wigierskich iż na Introdukty onych Sam Wielebny w Bogu Xiądz Biskup Wileński zajechać ofiarował się, z czego wielce contenci jesteśmy(...)”⁴⁷.

Budowa wigierskiego kompleksu klasztorowego i zagospodarowanie półwyspu

Eremici św. Romualda osiedlili się na wyspie jez. Wigry w 1668 r. i rychło przystąpili do zagospodarowania wzgórza. Początkowo Wigry były filią konwentu bielańskiego pod Warszawą (Eremu Góry Królewskiej [łac. Eremus Montis Regii]). W 1685 r. erygowano już autonomiczny przeorat, którego pierwszym przeorem był o. Michał Anioł⁴⁸. Szeroką groblą połączono wyspę z lądem, wskutek czego powstał tzw. półwysp klasztorny. W krótkim czasie wybudowano drewniane budynki służące zakonnikom, a po pożarze w 1671 r. przystąpiono do wznoszenia obiektów murowanych. W latach 1694-1745 wybudowano świątynię pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Autorem projektu był prawdopodobnie włoski architekt Piotr Putini. Barokowy kościół został zaprojektowany na planie krzyża, posiada dwie smukłe wieże. Jest dość surowy na

⁴³ Por. R. Sawicki, *Ostatni wigierski kameduła...*, dz. cyt., s. 169.

⁴⁴ Por. J. Żmudziński, *Portrety fundatorów oraz „vera effigies” św. Jozafata Kuncewicza w zakrystii kościoła kamedułów na Bielanach w Krakowie*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016...*, dz. cyt., s. 285; zob. A. Skrodzka, *Portret Jana Kazimierza pędzla Daniela Schulza. Portret królewski dla warszawskich kamedułów*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016...*, dz. cyt., s. 399-406.

⁴⁵ Por. L. Rotter, *Architektura i wystrój eremów kamedulskich w świetle prawodawstwa zakonnego*, „Folia Historica Cracoviensia” (2005), vol. 11, s. 76-78; zob. J. Marecki, *Godła wspólnot kamedulskich. Próba interpretacji*, „Folia Historica Cracoviensia” (2005), vol. 11, s. 51-72.

⁴⁶ Por. M. i M. Florkowscy, *Kameduli*, dz. cyt., s. 342.

⁴⁷ Cyt. za: *Historia kompleksu wigierskiego – Eremus Insulae Vigrensis*, <http://wane.wigry.pro/historia-kompleksu-wigierskiego.html?showall=1> (dostęp: 28.04.2018).

⁴⁸ Por. K. Łatak, *Zakonnicy i życie zakonne na ziemiach dzisiejszej diecezji elckiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salamon i in., Elk 1996, s. 320; M. Ambrosiewicz, *Dobra wigierskie*, dz. cyt., s. 32.

zewnątrz, ale w latach swojej świetności miał niezwykle bogate wnętrze. Do wykończenia świątyni kameduli sprowadzali cenne materiały, m.in. czarne marmury dębnickie i włoskie majoliki⁴⁹.

Według opisu A. Połujańskiego, umieszczone tam „(...) obrazy odpowiadały wspaniałej całości gmachu; artyści Włoch i Litwy, zwłaszcza Smuglewicz, przykładali się swemi arcydziełami do ozdoby tego przybytku Pańskiego. Sprzęty kościelne i szaty kapłańskie przepychem i smakiem zastosowane były do wspaniałości domu Bożego. Wszystkiém tém przedstawić chciano pobożnemu ludowi wielkość Boga, potęgę Jego i próżność mamony świata”⁵⁰.

Wraz z budową kościoła postępowały prace przy innych zabudowaniach: eremitorium z 10 domkami pustelnicznymi ustawionymi w dwóch równoległych liniach, foresterii (dom gościnny), infirmerii (izba chorych), refektarzu (jadalnia), domu furtyana, wieży zegarowej i pomieszczeniach gospodarczych (m.in. wozownia, spichlerze, piekarnia, gorzelnia, browar, stolarnia, malarnia). Całość otoczono wysokim i grubym murem. Pragnąc uchronić klasztor od tego, by w przyszłości nie podmywały go wody, wybudowano mnóstwo piwnic. Każda z nich miała swoje oddzielne przeznaczenie i nazwę, np. sklep winny, gościnny, miodowy, piwny, warzywny⁵¹. Murarzy, stolarzy, snycerów, malarzy, kowali, stelmachów, zegarmistrzów, tkaczy i innych sprowadzano zazwyczaj z zagranicy, m.in. z Włoch, Anglii i Prus. Do pomocy przydzielano im miejscowych, zdolniejszych mężczyzn, którzy z biegiem czasu uczyli się rzemiosła swoich mistrzów⁵².

Zdaniem A. Połujańskiego, w niedużej odległości od klasztoru usytuowane były dwie rybalnie. Były to drewniane budynki postawione na palach wbitych w dno jeziora i rzeki, kryte gontem lub dachówkami. Wewnątrz tych domków znajdowały się skrzynie na poszczególne gatunki ryb. Wigierskie wody obfitowały m.in. w okonie, łososie, sieje, sielawy, karpie, liny, szczupaki, węgorze, sumy, pstrągi i leszcze⁵³.

Oprócz małych ogródków urządzonych przy eremach, wigierski klasztor posiadał trzy duże ogrody owocowe. W ogrodzie usytuowanym tuż przy pustelni od strony wschodniej o powierzchni 10 morgów magdeburskich znajdowało się 587 drzew owocowych, 8 zagonów inspektowych i oranżeria. W drugim ogrodzie, od strony zachodniej klasztoru pomiędzy zabudowaniami gospodarczymi, rosło 353 drzew owocowych. Trzeci zaś, wśród łąk po lewej

⁴⁹ Por. L. Zarewicz, *Zakon Kamedulów...*, dz. cyt., s. 48-49; A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 157-161; M. Ambrosiewicz, *Dobra wigierskie*, dz. cyt., s. 35.

⁵⁰ A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 161.

⁵¹ Por. L. Zarewicz, *Zakon Kamedulów...*, dz. cyt., s. 48-49; A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 157-160; M. Ambrosiewicz, *Dobra wigierskie*, dz. cyt., s. 35.

⁵² Por. A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 159; K. Łatak, *Zakonicy i życie zakonne...*, dz. cyt., s. 320.

⁵³ Por. A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 174.

stronie grobli prowadzącej z Magdalenowa do Wigier, uprawiany był jako warzywnik. Pieczę nad ogrodami sprawował biegły w swej sztuce ogrodnik. Ostatnim z nich był Adam Witkowski⁵⁴.

Przy największym ogrodzie znajdował się zwierzyniec obsadzony liściastymi drzewami. Ich liście mogły służyć za pokarm hodowanemu zwierzętom. Miejsce to było ogrodzone wysokim parkanem, aby uniemożliwić dostanie się do środka drapieżników – wilków, lisów czy rysi⁵⁵. W przyległej puszczy łowiono dla tego zwierzyńca młode łosie, jelenie, sarny czy zające. Dozór nad zwierzętami sprawował łowczy. Karmił je przy pomocy „kilku dziadów”, chronił przed niekorzystnymi warunkami pogodowymi, a gdy „dobrze podrosły, rozdawano je dostojnym osobom”⁵⁶.

Życie codzienne i troska duszpasterska o miejscową ludność

Piękny opis codziennego życia kamedułów pozostawił L. Zarewicz: „Prowadząc żywot bardzo surowy ćwiczyli się nieustannie w rozmyślaniach pobożnych, zachowywali jak najściślejsze milczenie i ciągłe posty, a każdy spożywał z osobna w pustelni swej postną strawę, której mu jak i innych nieodzownych do życia potrzeb, klasztor dostarczał. Przytem zapuszczali długie brody, chodzili boso, i na twardem sypiali posłaniu – słowem wszystko w nich przypominało żywo egipskich i syryjskich pustelników z pierwszych chrześcijaństwa czasów”⁵⁷.

Wciąż żywe są opowieści o wigierskich kamedułach, które przedstawiają pustelników jako na co dzień obcujących z wiecznością. Rozłąka ze światem ułatwiała im kontakt z rzeczywistością nadprzyrodzoną. Mówi się o nich, że spali w trumnach i pozdrawiali się jedynie słowami „memento mori” („pamiętaj, że umrzesz”). Wspominane przekazy ludowe to jednak w dużej mierze owoce swoistej legendy otaczającej ukryte za murami życie eremitów. Kameduli nie używali trumien ani za życia, ani nawet po śmierci. Ciało zmarłego zakonnika wkładane było na desce do niszy w kryptach i zamurowywane. Reguła kamedułów zakładała milczenie, ale należy pamiętać, że wigierscy eremici, jak każda zorganizowana społeczność (np. w 1773 r. było tu 23 zakonników – 15 kapłanów, 2 kleryków i 6 laików), musieli jednak wspólnie podejmować ważne dla konwentu sprawy, otaczać opieką duchową swoich młodszych współbraci, a więc ich absolutne milczenie jest jedynie legendą⁵⁸.

Wypełniając codzienne powołanie pustelnicze, wigierscy kameduli troszczyli się o własny rozwój duchowy⁵⁹, nie zapominając przy tym, że w ich roz-

⁵⁴ Por. tamże, s. 174-175; W. Jemielity, *Zespół pokamedulski w Wigrach*, Łomża 1988, s. 18.

⁵⁵ Por. A. Połujański, *Wędrowniki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 175.

⁵⁶ Por. tamże.

⁵⁷ L. Zarewicz, *Zakon Kamedułów...*, dz. cyt., s. 10.

⁵⁸ Por. R. Sawicki, *Wigierscy kameduli i ich „memento mori”*, dz. cyt., s. 15.

⁵⁹ Doskonałym źródłem poznania tajników życia duchowego i tradycji liturgicznej kamedułów w Polsce jest rozprawa habilitacyjna ks. Waldemara Jana Pałęckiego MSF, kierownika Kate-

ległych dobrach zamieszkiwała ludność, której należało zapewnić właściwą opiekę duszpasterską. W 1788 r. przeor Stanisław stwierdził, że z chwilą przyjęcia zakonników w te strony mieszkańcy darowanych im terenów często umierali bez sakramentów, dzieci bez chrztu, a spowiedzi wielkanocnej nie odbywano⁶⁰. Choć sami kameduli nie mogli prowadzić duszpasterstwa⁶¹, to szybko zaradzili temu problemowi. Staraniem pustelników wybudowano w ich dobrach dwa kościoły – jeden w Magdalenowie (1680), a drugi w Suwałkach (1710). W obu świątyniach do 1763 r. posługiwali kapłani diecezjalni, a w latach 1763-1800 bernardyni z Tykocina⁶².

Najprawdopodobniej jeden z zakonników przynależących do konwentu kamedulów w Wigrach jako rekluz zamieszkał w pustelni położonej na wyspie w dawnych dobrach kamedulskich. Piękno przyrody i cisza sprzyjały życiu nieznanego z imienia pustelnika. Mieszkańcy okolicznych osad byli pełni podziwu dla jego ascetycznego trybu życia. Odwiedzali go prosząc o modlitwę, o rady w trudnych sprawach. Ok. 1728 r. pustelnik opuścił wyspę. Dalej rozwijał się tu kult związany z Obrazem Matki Bożej słynącym łaskami, który dał początki obecnemu Sanktuarium Maryjnemu w Studzienicznej⁶³.

Staraniem wigierskich kamedulów przy kościele pw. Świętego Krzyża w Suwałkach, w dobie działalności Komisji Edukacji Narodowej, utworzono szkołę elementarną. Mieściła się ona w drewnianym budynku, przy którym znajdowało się także mieszkanie dla nauczyciela. Frekwencja nie była stała: zimą do szkoły uczęszczało 50 dzieci, a latem 20 ze względu na prace w polu (w ostatnich latach XVIII w.). Uczniami szkoły były dzieci mieszczan, kmieci z pobliskich wsi i okolicznej szlachty. Nauczyciela zasadniczo utrzymywał klasztor, choć rodzice dopłacali pewną kwotę. Działwa szkolna uczyła się czytać i pisać, poznawała arytmetykę oraz podstawy języka łacińskiego⁶⁴.

dry Historii Liturgii na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; zob. W. Pałęcki, *Służba Boża kamedulów polskich. Tradycje życia pustelniczego w świetle potrydenckiej liturgii rzymskiej (1605-1963)*, Lublin 2012.

⁶⁰ Por. W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, dz. cyt., Sejny 1933, s. 5.

⁶¹ Kategorycznie zabraniała im tego reguła zakonna. Kobietom nie wolno było nawet wchodzić na teren kościoła klasztornego. „Co prawda, erem wigierski wystarał się 20 września 1740 r., za czasów przeora Cypriana, o przywilej pozwalający wchodzić dobrodziejkom klasztoru dwanaście razy do roku do kościoła klasztornego” – tamże, s. 6; por. K. Łatak, *Zakonnicy i życie zakonne...*, dz. cyt., s. 321.

⁶² Por. W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, dz. cyt., s. 6-19; K. Łatak, *Zakonnicy i życie zakonne...*, dz. cyt., s. 321-322; J. Majewski, *Dzieje parafii Wigry...*, dz. cyt., s. 242, 247; M. i M. Florkowscy, *Kameduli*, dz. cyt., s. 342; W. Guzewicz, *My i historia. Kościoły i parafie dekanatu pw. Ducha Świętego w Suwałkach*, Ełk 2014, s. 58.

⁶³ Por. *Historia Sanktuarium Matki Bożej Studzieniczańskiej – Matki Kościoła*, http://www.sanktuariumstudzieniczna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=97 (dostęp: 27.04.2018).

⁶⁴ Por. W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata...*, dz. cyt., s. 19-20; K. Łatak, *Zakonnicy i życie zakonne...*, dz. cyt., s. 321; M. i M. Florkowscy, *Kameduli*, dz. cyt., s. 343.

Kameduli ufundowali także dwa przytułki dla schorowanych i niedołączonych starców. Jeden z nich znajdował się w Suwałkach, a drugi w Wigrach; w 1791 r. w suwalskim znajdowało się 6 osób, a w wigierskim 2. Ich podopieczni mieli zapewnioną opiekę medyczną. Klasztor troszczył się m.in. o remonty, drewno na opał, żyto i mąkę, ziemniaki oraz warzywa⁶⁵.

Pionierzy rozwoju gospodarczego ziemi suwalskiej

Wigierscy kameduli, we współpracy z wcześniej przybyłymi sejneńskimi dominikanami, na terenie dawnych ziem zaniemeńskich odegrali ogromną rolę nie tylko w zakresie krzewienia wiary i kultury, ale także jako pionierzy rozwoju gospodarczego tych ziem. Przyczynili się do zdynamizowania osadnictwa, do rozwoju rolnictwa (eksport zboża za granicę), ogrodnictwa, rzemiosła i uprzemysłowienia na terenie dzisiejszej Suwalszczyzny. Większość kamedulskich wsi powstała w XVIII w. Najpierw przeważały wsie puszczańskie, a wraz z zagęszczaniem się osadnictwa rosła ilość folwarków i wsi z chłopami oczynszowanymi. Na obszarze dóbr kamedulskich znajdowały się osady rudnicze, cegielnie, piece smolne i dziegciarnie. Zakonnicy posiadali też 6 młynów, piec wapienny, browar, słodownię, gorzelnię i hamernię miedzianą. Własność klasztoru stanowiły 404 barcie. W 1715 r. w dobrach wigierskich znajdowało się: 5 folwarków, 30 wsi, miasteczko Suwałki, 2 rudnie, 2 cegielnie, 28 jezior i 7 rzek. Według taryfy podymnego z 1789 r., w dobrach wigierskich znajdowało się 1352 dymy (w tym 1 dym klasztorny, 3 karczemne, 12 folwarcznych, 1213 dymów gospodarzy gruntowych, 69 ogrodniczych, 54 chałupniczych) i 8 452 mieszkańców. Erem Wyspy Wigierskiej w czasach swojej świetności należał do najbogatszych na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁶⁶. W 1773 r. znajdowało się tu 23 zakonników (15 kapłanów, 2 kleryków i 6 laików)⁶⁷.

W początkowym okresie zakonnej akcji kolonizacyjnej powstały Suwałki jako wieś kamedulska. Nazwa tej osady pojawiła się po raz pierwszy w dokumencie historycznym w 1688 r. (w księdze chrztów parafii przeroślskiej). Suwałki były nowiną, czyli wsią nowo założoną „na dąbrowie pustej odległej od ostępów”, i liczyły w 1690 r. zaledwie 2 dymy. Na jej szybki rozwój wpływało korzystne położenie przy starym gościńcu, wiodącym z Grodna i Mercza przez Sejny do Przerośli i Królewca. Tutaj zbiegały się także drogi z Augusto-

⁶⁵ Por. W. Kłapkowski, *Duszpasterstwo i oświata ...*, dz. cyt., s. 20; K. Łatak, *Zakonnicy i życie zakonne...*, dz. cyt., s. 321; M. i M. Florkowscy, *Kameduli*, dz. cyt., s. 343.

⁶⁶ Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim...*, dz. cyt., s. 157; M. Ambrosiewicz, *Działalność ekonomiczna kamedulów wigierskich*, dz. cyt., s. 16-19.

⁶⁷ Dane pochodzą z tzw. ankiety zakonnej abp. Giuseppe Garampiego – nuncjusza apostolskiego w Polsce (1772-1776). Materiały te znajdują się obecnie w Archiwum Watykańskim. Por. *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, tab. 34, mapa XIX.

wa, zakonnego folwarku Wólka w pobliżu Bakalarzewa oraz folwarku Żywa Woda. W 1700 r. wymieniano już „Suwałki Małe” i „Suwałki Wielkie”⁶⁸.

Wigierscy kameduli dołożyli wszelkich starań, aby z małej osady uczynić główny ośrodek swoich nowo skolonizowanych dóbr. Już w 1710 r. uzyskali od Augusta II Sasa przywilej na odbywanie tu targów co niedziela i dwóch jarmarków rocznie – w dzień Znalezienia Krzyża Świętego (3 maja) i dzień Podwyższenia Krzyża Świętego (14 września). Pięć lat później – 3 grudnia 1715 r. ojciec Ildefons – przeor klasztoru – wydał przywilej lokacji miasta. Uwolnił on mieszkańców od pańszczyzny, jaką pełnili na rzecz dworu w Żywej Wodzie. Władzę otrzymał subdelegat Antoni Podbielski. Kameduli stworzyli zręby założeń urbanistycznych. Formalnie proces lokacji miasta zakończył wydany 2 marca 1720 r. w Warszawie przez króla Augusta II przywilej, w którym Suwałki otrzymywały status miasta na prawie magdeburskim. Zgodnie z nowym przywilejem władze w mieście sprawowali powoływani przez klasztor: wójt, burmistrz oraz ławnicy⁶⁹.

Herb Suwałk przedstawia wizerunki świętych: Romualda i Rocha, trzy góry zwieńczone koroną i krzyżem. Św. Romuald – to założyciel zakonu kamedulów, św. Roch jest symbolem opiekuńczości i ochrania przed zarazami. Pies u jego nóg symbolizuje zaś wiarę, wierność i posłuszeństwo. Trzy zielone góry nawiązują bezpośrednio do kamedulów, gdyż trzy góry z koroną są gołdem tej kongregacji zakonnej⁷⁰.

Erem Wyspy Wigierskiej w czasach swojej świetności należał do najbogatszych na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Na mocy uchwały sejmiku Rzeczypospolitej z 1775 r. przeprowadzono na nowych zasadach pobór podatku podymnego na rzecz skarbu królewskiego. Według ówczesnych szacunków, dochody kamedulskiego eremu w Wigrach wynosiły 53983 (złp.). Dla porównania w Bielanych pod Warszawą – 14259, w Pożajściu – 8736, w Rytwianach – 8139, w Bielanych pod Krakowem – 7943, w Bieniszewie – 3566, a w Szańcu – 3129. Różnica w poziomie zamożności między fundacjami królewskimi (Wigry, Bielany pod Warszawą), a szlacheckimi (Bieniszew, Szaniec) była ogromna⁷¹. Erem wigierski był zatem bogato uposażony, a sprawności w zarządzaniu ogromnym latyfundiem nie powstydziałaby się żadna współczesna spółka.

⁶⁸ Por. A. Matusiewicz, T. Radziwonowicz, K. Skłodowski, *Historia Suwałk do 1945 r.*, w: *Suwałki miasto nad Czarną Hańczą*, red. J. Kopiał, Suwałki 2005, s. 94-95.

⁶⁹ Por. tamże, s. 95-100.

⁷⁰ Ponieważ „miasteczko jest założone pod Tytułem Świętego Romualda y Świętego Rocha, tedy mają na znak Protekcyi używać na Pieczęci Mieyskiej tych Świętych, przy trzech górach z Krzyżem y koroną” – taki opis herbu miasta zachował się do dziś jako jedyny; por. tamże, s. 100-101.

⁷¹ Zob. R. Witkowski, *Uwag kilka o eremach kamedulskich w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, w: *Historia bliższa i dalsza. Polityka-Społeczeństwo-Wojkowość. Studia z historii powszechnej i Polski*, red. S. Kował, G. Kucharski, M. Walczak, Poznań-Kalisz 2001, s. 161-225.

Pomoc powstańcom i kasata dóbr zakonnych

Wigierskim kamedułow przyszło żyć w niełatwych dla Rzeczypospolitej czasach zmagania politycznych. Pozostając wierni Ojczyźnie w potrzebie, zasłużyli z pewnością na miano wielkich patriotów. Srebra z kościołów w swoich dobrach przekazali w 1794 r. na pomoc w organizowaniu Powstania Kościuszkowskiego. Wspierali też powstańców zaopatrzeniem. Jeden z wigierskich eremitów – o. Stanisław Felkier przez 3 lata przebywał w twierdzy głogowskiej, do której został zesłany przez zaborcę za pomoc powstańcom⁷².

W 1796 r. dokonano kasacji dóbr klasztornych na rzecz skarbu państwa. W momencie konfiskaty eremici posiadali 11 folwarków, 56 wsi i miasto Suwałki. Polityka Prus wobec Kościoła katolickiego zmierzała do całkowitego rozbitcia jego przedrozbiorowej organizacji. Zaborca wszedł we władanie m.in. części diecezji wileńskiej, żmudzkiej i łuckiej. Rząd pruski postanowił tu utworzyć nową jednostkę administracyjną Kościoła.

W 1796 r. rząd pruski zdecydował, że nowa diecezja będzie miała swoją siedzibę w klasztorze kamedułów w Wigrach. Dnia 16 marca 1799 r. papież Pius VI erygował diecezję wigierską na mocy bulli *Saepe factum est*⁷³. Eremici pozostali w Wigrach do lipca 1800 r., czyli do objęcia katedry przez bp. Michała Franciszka Karpowicza. Po zapoznaniu się z wolą rządu pruskiego i bullą erekcyjną diecezji wigierskiej, nie mając innego wyjścia, udali się na warszawskie Bielany. Sceny pożegnania kamedułów z klasztorem rzetelnie przedstawia A. Połujański w swoich *Wędrówkach po guberni augustowskiej...*⁷⁴, opierając się na przekazach ludowych, a być może także kronice ks. F. Naruszewicza.

Zaborca szybko pozbył się niewygodnych zakonników, którzy dniem i nocą modlili się w intencji Ojczyzny. Zdaniem ks. Bogusława Jankowskiego, „Wola zaborców, którzy jako cel priorytetowy przyjęli zniszczenie i później zamknięcie wszystkich klasztorów nie była bezpodstawna – to właśnie tam kwitł patriotyzm, pielęgnowany był piękny język polski i przechowywane najwspanialsze dzieła polskiej kultury”⁷⁵. Władca pruski zagarnął przy tym cały majątek klasztorny określany jako „dobra wigierskie”. Dobitnie skomentował to później ks. Feliks Naruszewicz w słowach: „Co święte ręce z kosztem zbierały to, to łakome gwałtem zabrały”. W kolejnych latach następowała coraz większa dewastacja obiektu.

W II Rzeczypospolitej prowadzono odbudowę świątyni (1922-1929) na podstawie projektów Oskara Sosnowskiego. Dnia 15 sierpnia 1933 r., podczas uroczystości odpustowych ku czci Wniebowzięcia NMP, świątynia została

⁷² Por. *Historia kompleksu wigierskiego – Eremus Insulae Vigrensis*, dz. cyt.

⁷³ Por. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 182; W. Guzewicz, *Wigierska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 560.

⁷⁴ Por. A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej...*, dz. cyt., s. 176-178.

⁷⁵ B. Jankowski, *Kameduli a uroczystości patriotyczno-religijne na warszawskich Białanach w XVIII i XIX wieku*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 20(2013), z. 1-2, s. 60.

ponownie poświęcona⁷⁶. Po zakończeniu wymienionych wyżej prac wzięto pod uwagę możliwość sprowadzenia do Wigier kamedułów. Brak odpowiednich środków finansowych zmusił ich jednak do rezygnacji z powrotu do wigierskiej kamaldoli⁷⁷.

Podsumowanie

Erem Wyspy Wigierskiej nie posiada jak dotąd pełnego opracowania monograficznego. Niniejszy artykuł wnosi wiele istotnych ustaleń dotyczących konwentu kamedułów wigierskich. Ukazuje obszar dzisiejszej Suwalszczyzny przed przybyciem pustelników. Prezentuje stan badań nad dziejami wigierskiego eremu. Przedstawia okoliczności fundacji królewskiej Jana Kazimierza w 1667 r., budowę wigierskiego kompleksu klasztorowego i zagospodarowanie półwyspu. Opisuje życie codzienne eremitów i ich troskę duszpasterską o miejscową ludność. Wigierskich kamedułów ukazuje jako pionierów rozwoju gospodarczego ziemi suwalskiej. Prezentuje ich 132-letnią działalność w wymiarze religijnym, ale także kulturalnym, społecznym i gospodarczym, którą przezwyciężała kasata klasztoru w zaborze pruskim. Artykuł wzbogaca dotychczasową wiedzę na temat konwentu kamedułów wigierskich poszerzając dorobek historyograficzno-pastoralny w zakresie badań dziejów ziemi suwalskiej.

CAMALDOLESE MONASTERY IN WIGRY, ITS RELIGIOUS, CULTURAL AND ECONOMIC INFLUENCE TO THE REGION OF PRESENT-DAY SUWALKI REGION

Summary

The hermitage of Wigry Island has not got a full monograph study so far. This article brings new and fundamental arrangements regarding to the Camaldolese monastery in Wigry. It shows the region of present-day Suwalki, before the hermits came. It presents the state of research over the history of hermitages in Wigry. It depicts circumstances of the founding process made by the King John Casimir in 1667, building of the monastery complex in Wigry and the arranging process of the peninsula. It describes the process of everyday life of the hermits, their pastoral care of local population. Camaldolese are presented as pioneers of economic development in the region of Suwalki. It presents their 132 years activity in religious, cultural, social and economical aspect that was stopped by winding up the monastery in the Prussian annexation. This article enrich all knowledge up to now on Camaldolese monastery in Wigry,

⁷⁶ Por. W. Kochanowski, *Architektura zespołu pokamedulskiego w Wigrach*, dz. cyt., s. 155; J. Majewski, *Dzieje parafii Wigry...*, dz. cyt., s. 244-245; M. Ambrosiewicz, *Zabytki architektury i budownictwa (cz. I)*, dz. cyt., s. 6; tenże, *Dobra wigierskie*, dz. cyt., s. 73-74.

⁷⁷ Por. A. i M. Ambrosiewicz, *Dzieje wigierskiego klasztoru*, dz. cyt., s. 17.

expands historiographic and pastoral output in the extent of research of history of Suwałki region.

Key words: Camaldolese monastery in Wigry, pastoral historiographic, hermitages.

Bibliografia

Opracowania:

- Ambrosiewicz A. i M., *Dzieje wigierskiego klasztoru*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2003), nr 1, s. 15-17.
- Ambrosiewicz M., Borejszo J., *Miejsca pamięci (cz. II)*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2011), nr 4, s. 17-20.
- Ambrosiewicz M., *Dobra wigierskie*, Suwałki 1999.
- Ambrosiewicz M., *Działalność ekonomiczna kamedulów wigierskich*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2011), nr 1, s. 16-19.
- Ambrosiewicz M., *Kameduli*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2010), nr 1, s. 14-17.
- Ambrosiewicz M., *Uwagi o rekonstrukcji zespołu pokamedulskiego w Wigrach*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” (1999), nr 5, s. 182-194.
- Ambrosiewicz M., *Wigry i Magdalenowo*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2006), nr 4, s. 8-11.
- Ambrosiewicz M., *Zabytki architektury i budownictwa (cz. I)*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2001), nr 1, s. 6-7, 10.
- Ambrosiewicz M., *Zespół pokamedulski w Wigrach*, Suwałki 1997.
- Dobroński A., *Stawetny Ludwik Michał Pac*, Suwałki 1986.
- Falk K. O., *Wody wigierskie i huciańskie. Studium toponomastyczne*, t. I, Uppsala 1941.
- Fałtynowicz Z., Maciejewski S., Matusiewicz A., *Wpisani w dzieje Wigier*, „Jaćwież” (1999), nr 5, s. 30-31.
- Florkowscy M. i M., *Kameduli*, Kraków 2005.
- Grzybowski M. M., *Obóz hitlerowski w Działdowie w latach 1939-1945*, „Studia Płockie” (2004), nr 32, s. 193-204.
- Guzewicz W., *My i historia. Kościoły i parafie dekanatu pw. Ducha Świętego w Suwałkach*, Elk 2014.
- Guzewicz W., *Wigierska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 560-561.
- Huszczka M. M., Sawicki R., *Ostatni wigierski kamedula*, „Martyria” (2014), nr 12, s. 16.
- Jakubowski M., *Rokokowe wyposażenie kościołów w dobrach kamedulów wigierskich*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, red. K. Guttmejer, A. S. Czyż, Warszawa 2016, s. 337-359.
- Jamski P., *Rysunki dokumentacyjne małej architektury i detalu rzeźbiarskiego w kościele w Wigrach w 1921 r.*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, red. K. Guttmejer, A. S. Czyż, Warszawa 2016, s. 361-376.
- Jankowski B., *Kameduli a uroczystości patriotyczno-religijne na warszawskich Bielanych w XVIII i XIX wieku*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 20(2013), z. 1-2, s. 59-72.
- Jemielity W., *Zespół pokamedulski w Wigrach*, Łomża 1988.
- Kłapkowski W., *Duszpasterstwo i oświata w dobrach klasztoru kamedulów wigierskich. Karta z historii Kościoła ziemi suwalskiej*, Sejny 1933.
- Kochanowski W., *Architektura zespołu pokamedulskiego w Wigrach*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1965, s. 139-174.
- Krzywicki T., *Jaćwież – zaginione ogniwo Bałtów*, „Lithuania. Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej” (1995), nr 2, s. 43-56.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.

- Latak K., *Zakonnicy i życie zakonne na ziemiach dzisiejszej diecezji elckiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salamon i in., Elk 1996, s. 317-331.
- Maciejewski S., *Legends znad Wigier*, Suwałki 2002.
- Maciejewski S., *Opowieść o kamedulach wigierskich*, Suwałki 1999.
- Maciejewski S., *Romans z Suwalszczyzną*, Suwałki 2008.
- Majewski J., *Dzieje parafii Wigry w latach 1800-1946*, „Lux veritatis” (1999), nr 1, s. 239-252.
- Marecki J., *Godła wspólnot kamedulskich. Próba interpretacji*, „Folia Historica Cracoviensia” (2005), vol. 11, s. 51-72.
- Matusiewicz A., Radziwonowicz T., Skłodowski K., *Historia Suwałk do 1945 r.*, w: *Suwałki miasto nad Czarną Hańczę*, red. J. Kopciał, Suwałki 2005, s. 89-472.
- Nowalski S. A., *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880.
- Ossendowski F., *Puszcze polskie*, Poznań 1936.
- Pałęcki W., *Służba Boża kamedulów polskich. Tradycje życia pustelniczego w świetle potrydenckiej liturgii rzymskiej (1605-1963)*, Lublin 2012.
- Partyka J., „*Disiectarum bibliothecarum membra*”. *Pozostałości polskich księgozbiorów kamedulskich z klasztoru w Bieniszewie: droga do Biblioteki Jagiellońskiej*, „Heroditas Monasteriorum” (2014), vol. 4, s. 197-204.
- Połujański A., *Wędrówki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa 1859.
- Rotter L., *Architektura i wystrój eremów kamedulskich w świetle prawodawstwa zakonnego*, „Folia Historica Cracoviensia” (2005), vol. 11, s. 73-90.
- Sawicki R., *350-lecie przybycia kamedulów nad Wigry*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2018), nr 1, s. 12-15.
- Sawicki R., *Biskup Michał Franciszek Karpowicz – patriota Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czy sługa pruskiego zaborcy?*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” (2016), nr 16, s. 167-181.
- Sawicki R., *Diecezja wigierska i jej dziedzictwo historyczno-pastoralne*, „Studia Elckie” 19 (2017), nr 3, s. 363-379.
- Sawicki R., *Działalność pastoralna i polityczna biskupa Jana Klemensa Golaszewskiego (1748-1820)*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 12(2017), nr 1, s. 89-115.
- Sawicki R., *Erem Wyspy Wigierskiej. 350-lecie fundacji króla Jana Kazimierza*, „Martyria” (2017), nr 3, s. 28.
- Sawicki R., *Konwent kamedulów wigierskich – działalność ekonomiczna*, „Martyria” (2018), nr 5, s. 13.
- Sawicki R., *Ostatni wigierski kamedula. Wokół osoby i twórczości Wiktora Winikajtisa. Szkic historyczno-etnograficzno-pastoralny*, Elk-Wigry 2015.
- Sawicki R., *Uwarunkowania duszpasterstwa litewskiej mniejszości narodowej w Polsce*, „Teologia Praktyczna” (2017), nr 18, s. 119-133.
- Sawicki R., *Wigierscy kameduli i ich „memento mori”*, „Martyria” (2017), nr 11, s. 15.
- Sawicki R., *Wigry stolicą tytularną*, „Martyria” (2015), nr 1, s. 14.
- Sawicki R., *Wiktor Winikajtis i pokamedulski klasztor w Wigrach*, „Wigry. Kwartalnik WPN” (2015), nr 1-2, s. 24-28.
- Skrodzka A., *Portret Jana Kazimierza pędzla Daniela Schulza. Portret królewski dla warszawskich kamedulów*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016. 375 lat fundacji eremu na Biełanach*, red. K. Guttmejer, A.S. Czyż, Warszawa 2016, s. 399-406.
- Staškevičienė E., *Viktoras Vinikajtis (1927-1994)*, Puńsk 2014.
- Statkiewicz M., *Freski w kościele pokamedulskim w Wigrach*, Lublin 1984 (maszynopis nieopublikowanej dotąd pracy magisterskiej znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II).
- Wędzki A., *Kultura i nauka na Suwalszczyźnie w XIX stuleciu*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1965, s. 241-282.
- Wigry, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s. 442-444.

- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1963, s. 9-222.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1965, s. 51-138.
- Witkowski R., *Rekonstrukcje księgozbiorów trzech klasztornych bibliotek – benedyktynów w Lubiniu, jezuitów w Poznaniu i kamedułów w Bieniszewie (Rekonstrukce tří Řádových knižnich fondů – Benediktského v Lubini, Jezuitského v Poznani a Kamaldulského v Bieniszewu)*, w: *Bibliotheca Antiqua 2012. Sbornik z 21. konference 7.-8. listopadu 2012 Olomouc*, red. R. Krušínský, T. Vintrová, Ostrava 2012, s. 161-168.
- Witkowski R., *Uwag kilka o eremach kamedulskich w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, w: *Historia bliższa i dalsza. Polityka-Społeczeństwo-Wojskowość. Studia z historii powszechnej i Polski*, red. S. Kowal, G. Kucharski, M. Walczak, Poznań-Kalisz 2001, s. 161-225.
- Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, tab. 34, mapa XIX.
- Zarewicz L., *Zakon Kamedułów. Jego fundacye i dziejowe wspomnienia w Polsce i Litwie*, Kraków 1871.
- Żmudziński J., *Portrety fundatorów oraz „vera effigies” św. Józafata Kuncewicza w zakrystii kościoła kamedułów na Bielanych w Krakowie*, w: *Kameduli w Warszawie 1641-2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, red. K. Guttmejer, A. S. Czyż, Warszawa 2016, s. 377-398.

Netografia:

- Historia kompleksu wigerskiego – Eremus Insulae Vigrensis*, <http://wane.wigry.pro/historia-kompleksu-wigerskiego.html?showall=1> (dostęp: 28.04.2018).
- Historia Sanktuarium Matki Bożej Studzieniczańskiej – Matki Kościoła*, http://www.sanktuariumstudzieniczna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=97 (dostęp: 27.04.2018).